

JAZYKOVĚDA

ALEŠ BRANDNER

**ODRAZ HISTORICKOSROVNÁVACÍ METODY
V DÍLE A. CH. VOSTOKOVA****THE REFLECTION OF HISTORICAL-COMPARATIVE METHOD
IN THE WORK OF A. C. VOSTOKOV****Abstrakt**

Na konci 18. a na začátku 19. století se začíná v lingvistice uplatňovat historickosrovnávací metoda bádání. Epochu této metody v ruské jazykovědě zahájil A. Ch. Vostokov. S jeho jménem je spojován vznik slavistiky jako vědního oboru v Rusku. V příspěvku je pojednáno o tom, jak se tato metoda odrazila v jeho dílech.

Abstract

Since the end of 18th and the beginning of 19th century the historical comparative method in linguistics is applied. The era of historical comparative method in Russian linguistic was launched by A. Kh. Vostokov, whom the slavistics in Russia as a scientific discipline is connected with. This paper says to whom extend new method was exploit in Vostokov's works.

Klíčová slova

jazykověda ■ historickosrovnávací metoda ■ srovnávací studium ■ komparatistika ■ etymologie ■ rukopisné památky ■ ruština ■ staroslověnština ■ církevní slovanština

Keywords

linguistics ■ historical comparative method ■ comparative studies ■ comparatistics ■ etymology ■ written artifacts ■ Russian ■ Old Slavic ■ Old Church Slavonic

Konec 18. a začátek 19. století bylo obdobím, kdy romantismus jako epocha evropské duchovní kultury vyvolal zájem o historii. Nejrůznější přírodní a společenské jevy se začínaly chápat jako produkty historického vývoje. Na této půdě vznikla v jazykovědě historickosrovnávací metoda bádání (srov. Smirnov 1978, 20).

Srovnávací studium gramatiky se v datuje v Evropě od okamžiku, kdy anglický soudce působící v Kalkatě **William Jones** (1746–1784) objevil sanskrit a zjistil jeho příbuznost s většinou evropských jazyků. V roce 1786 napsal: „Sanskrit ... má skvělou strukturu; je dokonalejší než řečtina, mnohotvárnější než latina, má jemnější kulturu než oba tyto jazyky,

a přesto má s oběma tolik společného, že tato příbuznost nemůže být dílem náhody. Žádný filolog, který prozkoumá tyto tři jazyky, nemůže popřít, že se vyvinuly z nějakého společného pramene, který už možná neexistuje.“ Toto tvrzení již obsahuje v zárodečném stavu některé z hlavních myšlenek srovnávací a historické gramatiky následujícího století. Hned poté dostalo srovnávací studium jazyků historický charakter, který ve druhé polovině 19. století převládl (srov. Černý 1996, 88).

Zakladateli historickosrovnávacího směru v jazykovědě byli Dán **Rasmus Rask** (1787–1832) a Němec **Franz Bopp** (1791–1867). F. Bopp ve svých dílech vycházel především ze sanskrtu, kdežto R. Rask dospěl ke stejnému poznatku a stejným metodám tím, že se opíral o germánské jazyky. Historickosrovnávací metoda dosáhla svého uplatnění i v *Deutsche Grammatik I–IV* (1819–1837) německého jazykovědce **Jacoba Grimma** (1785–1863).

Podstatným rysem historickosrovnávací metody je proces rekonstrukce. Rozlišuje se *rekonstrukce srovnávací* (odhalení fragmentu prajazyka probíhá na základě srovnání určitých jevů různých jazyků různého chronologického zařazení) a *rekonstrukce vnitřní* (odhalení fragmentu jazyka probíhá na základě srovnání pravidelných a nepravidelných paradigma-tických řad v různém časovém období v rámci jednoho jazyka).

Většina jazykovědců 19. století se při srovnávání různých jazyků věnovala především jeho historii. Současný stav je nezajímavý; dokonce považovali takové bádání za nevědecké. Jejich zájem se většinou zaměřoval na dílčí a často velmi úzkou oblast jazyka a na její vývoj během staletí, nebo na rozdíly v jejím vývoji u příbuzných jazyků. Velkým přínosem tohoto směru bylo zavedení přísně vědecké metodologie. Předmětem jeho výzkumu byl zcela nový faktický materiál získaný nejen ze současné literatury, ale i z nepsisovného jazyka, dialektů a zejména ze starých písemných památek. Proto jedním z jeho prioritních směrů bylo právě zpracovávání a vydávání starých písemných památek.

Nový proud srovnávací a historické gramatiky se neprosazoval zcela bez obtíží. Místy narážel na nepochopení, neochotu přijímat nové myšlenky. Zcela nepřátelsky přijímali nové poznatky klasičtí filologové. J. Černý (1996, 97) se domnívá, že snad nejen proto, že byl objeven třetí klasický jazyk, ale že komparatisté považovali sanskrt po všech stránkách za dokonalejší, než je latina a řečtina. Klasičtí filologové se většinou omezovali na polemiku s komparatisty, kterým vytýkali nedokonalou znalost obou starých klasických jazyků.

Na díla zakladatelů komparatistiky a historické gramatiky brzy navázali další jazykovědci v Německu i v dalších evropských zemích. Doplňovali a rozšiřovali dosavadní poznatky o indoevropských jazycích.

Pokud jde o *slavistiku*, je třeba se zmínit o dvou jejích *zakladatelích*.

Především je to významný představitel českého národního obrození **Josef Dobrovský** (1753–1829), který už na konci 18. století analyzoval vývoj českého jazyka v *Dějínách české řeči a literatury* (*Geschichte der böhmischen Sprache und Literatur*, 1792) a právem je považován za zakladatele srovnávacího a historického studia slovanských jazyků, zejména pro své dílo *Základy staroslověnského jazyka* (*Institutiones linguae slavicae dialecti veteris*, 1822). Světové proslulosti dosáhl později slovinský lingvista a profesor vídeňské univerzity **Franz Miklosich** (1813–1891), který v letech 1852–1875 vydával čtyřdílnou *Srovnávací gramatiku slovanských jazyků* (*Vergleichende Grammatik der slawischen Sprachen*), v letech 1862–1865 *Staroslověnský slovník* (*Kirchenslawisches Wörterbuch*), v roce 1886 zveřejnil svůj *Etymologický slovník slovanských jazyků* (*Etymologisches Wörterbuch der slawischen Sprachen*).

V Rusku epochu historickosrovnávací jazykovědy zahájil **Aleksandr Christoforovič Vostokov** (1781–1864). A. Ch. Vostokov byl první v ruské jazykovědě, kdo vypracoval základy historickosrovnávací fonetiky a gramatiky slovanských jazyků, ukázal na diference mezi slovanskými jazyky v dávné minulosti a v současnosti, určil chronologii důležitých historických změn ve struktuře slovanských jazyků, popsal paleografické zvláštnosti nejstarších písemných památek, vytvořil gramatická a lexikografická díla, která jsou dodnes vysoce ceněna (srov. Булахов 1976, 64).

Studiem slovanských jazyků a písemných památek starých Slovanů se Vostokov zabýval od roku 1802. Mj. začal také sbírat materiál pro etymologický slovník. Shromazďoval ruská a slovanská slova a vedle nich uváděl příbuzná slova z jiných jazyků – latiny, řečtiny, němčiny a angličtiny. Sebraný materiál byl základem pro vytvoření velkého díla *Этимологическое словорасписание*. Materiál prakticky celý život doplňoval, ale dílo zůstalo nedokončené (srov. Березин 1979, 67).

Vedle svých bádání v oblasti etymologie začal Vostokov pracovat na mluvnici staroslověňštiny. V roce 1820 vyšla jeho práce *Рассуждение о славянском языке, служащее введением к грамматике сего языка, составляемой по древнейшим оного письменным памятникам*, která byla fakticky úvodem ke studiu gramatiky staroslověňštiny (srov. Филин 1979, 47). V této práci byla uplatněna historickosrovnávací metoda a vyplynula z ní celá řada cenných objevů, mj. možnost rekonstrukce praslověňštiny. Je zde zdůrazněno, že všechny slovanské jazyky si byly v dávné minulosti svou stavbou velmi blízké. Ale již tehdy existovaly u Slovanů jisté odchylky; přesto každý slovanský jazyk v sobě zachoval určité, pro tento jazyk specifické mluvnické tvary nebo fonetické podoby společné-

ho prajazyka. Touto poznámkou Vostokov zdůraznil důležitost staroslověnštiny pro historickosrovnávací studium. O významu staroslověnštiny pro srovnávací studium jazyků nevěděli zakladatelé historickosrovnávací jazykovědy na Západě. Pro úplnost třeba dodat, že Vostokov sdílel názor Dobrovského, že základ nejstaršího písemného jazyka Slovanů, staroslověnštiny, představuje srbské nářečí. V pozdějším období do tohoto jazyka pronikaly na každém území prvky domácího jazyka. V důsledku těchto lokálních změn ztratila staroslověnština svou původní strukturu, vytvářely se lokální redakce tohoto jazyka a v slavistice se začal užívat termín „církvní slovanština“. Všechny poznatky, k nimž autor došel, se staly obecně uznávanými a dodnes neztratily na významu. J. Dobrovský v již zmíněných *Základech staroslověnského jazyka* sebral velké množství faktického materiálu získaného převážně z rukopisů, avšak tento materiál nerozřídil podle období. Takto fakta získaná z písemných památek různých období vytvořila představu o jakémisi slovanském jazyku, jehož stav nelze přiřadit ke konkrétnímu období. Vostokova naopak přivedlo důkladné seznámení s rukopisnými památkami k myšlence pohlížet na staroslověnštinu jako na jev historický, na jazyk, který se v průběhu staletí měnil.

Rozdílné byly názory Dobrovského a Vostokova na význam jerů (ѣ, ѥ) ve staroslověnštině. Oba se zabývali staroslověnštinou současně, udržovali spolu i kontakty. Podle názoru Dobrovského tato písmena neoznačovala žádné hlásky, jednalo se jen o znaky, které měly v písmu označovat tvrdé nebo měkké konsonanty. Vostokov byl jiného mínění: poukázal na to, že daná písmena představují hlásky. Správnost tohoto názoru potvrdili pozdější badatelé. Vostokov ve své práci důsledně oddělil staroslověnštinu od praslovanštiny. Poprvé zde zmínil některé fonetické a morfologické odlišnosti staroslověnštiny od ruštiny. V staroslověnštině ukázal na existenci redukovaných hlásek, jerů, a nosovek, na absenci přechodníků, naopak na existenci dvou podob neurčitěho způsobu – infinitivu a supina. Zdůvodnil nespojitelnost zadopatrových velár *g*, *k*, *ch* s předopatrovými vokály a stejně tak tupých sykavek (šeplavých) *š*, *ž* a afrikát *č*, *j* se zadopatrovými vokály. Zdůraznil také, že jmenné tvary adjektiv se ve starším období skloňovaly jako substantiva a složená adjektiva vznikla v důsledku spojení jmenných adjektiv s ukazovacím zájmenem *jb, *ja, *je (srov. Березин 1976, 68). Stanovil periodizaci staroslověnštiny (církvní slovanštiny). Rozlišil tři údobí: *staré* (9.–13. století), které reprezentují písemné památky, dále je to období *střední* (15.–16. století), na které navazuje již *nové* období, které je ve znamení tištěných náboženských knih. Takový přístup vytváří podmínky pro studium písemných památek v kon-

krétním historickém stadiu, nedochází k míšení jazykových jevů různých epoch a dává představu o stavu církevní slovanštiny v určité etapě vývoje.

Pro *nové* období církevní slovanštiny je typické, že jazyk ztratil některé mluvnické tvary, které byly v jazyce starého a také ještě středního období. Do církevní slovanštiny nového období pronikaly cizí gramatické tvary z formujících se domácích živých jazyků, tj. ruštiny, srbštiny, polštiny, tedy z jazyků, které ovládali písaři přepisující bohoslužebné knihy, zčásti šlo o tvary vytvořené pozdějšími gramatikami. Převládá názor, že jak písaři, tak i autoři gramatik měli své důvody opravovat již jazyk mrtvý, zachovaný pouze v knihách. Někdy šlo o potřebu nahradit pro písaře nesrozumitelné výrazy nebo tvary slov těmi, které se používaly v dané době v nářečí, jímž mluvili; písaři chtěli dosáhnout toho, aby jazyk byl srozumitelný lidem, pro něž texty přepisovali. Jindy šlo o svévolné změny: písaři měli za to, že knihy, které přepisují, musí být napsány správným jazykem, jazyk originálu považovali za nesprávný, neboť některé staré, správné tvary považovali za chybné (srov. Смирнова 1981).

Рассуждение о славянском языке přineslo Vostokovovi v jeho době velkou popularitu. Současníky byl nazván velkým znalcem církevní slovanštiny. S prací se seznámil také J. Dobrovský a označil ji jako vynikající. Uvádí se, že chtěl některá svá díla přepracovat na základě Vostokovových poznatků. Vostokov se touto prací stal **zakladatelem** historického, vědecky podloženého bádání v oblasti slovanských jazyků (srov. Smirnov 1978, 21–22).

V roce 1824 přistoupil Vostokov ke zpracování bohatého rukopisného fondu starých ruských a církevněslovanských rukopisů hraběte N. P. Rumjanceva. Práce vyšla tiskem v roce 1842 pod názvem *Описание рукописей Румянцевского музея* a znamenal počátek diferencovaného výzkumu literárních památek na ruské a jihoslovanské (do té doby se mělo za to, že jde vesměs o památky staroslověnské). Tato práce se stala jak archeologům, tak i jazykovědcům 19. století vzorem paleografického zpracování rukopisných památek. Je v ní popsáno 473 památek z hlediska paleografického, archeologického a literárního. Vostokov každý rukopis pečlivě prostudoval a uvedl u něho paleografické a lingvistické poznámky. Při posuzování rukopisu se především snažil určit dobu jeho vzniku. Překlady z řečtiny byly ověřovány srovnáním s originálem. Podle názoru odborníků jde o období, kdy začalo vědecké bádání v oblasti staré literatury a kultury starého období vůbec. Při studiu rukopisů Rumjancevova muzea bylo objeveno mnoho zajímavých památek, mezi nimi i *Житие св. Людмилы и св. Вячеслава Чешских*. Šlo o důležitou českou rukopisnou památku (srov. Березин 1979, 69).

Poté pracoval Vostokov na slovanských rukopisech a tištěných knihách z fondu A. S. Norova. Tyto rukopisy zařadil k památkám bulharského a srbského písemnictví a stanovil chronologii vzniku těchto památek; nejstarší rukopisy zařadil do období 12.–13. století (srov. Смирнова 1981).

Významná byla Vostokovova účast na díle *Собрание славянских памятников, находящихся вне России*. Byly sem mj. zařazeny *Frizinské zlomky* – nejstarší slovanský text, který se dochoval. Jde o písemnou památku napsanou latinsky. Vostokov provedl staroslověnskou transkripci rukopisného textu, k textu připojil gramatický komentář a rejstřík slov a vznik rukopisu zařadil do 10. století (srov. Смирнова 1981).

V roce 1837 začal Vostokov připravovat k vydání úplný text *Ostromirova evangelia*, který byl otištěn v roce 1843 pod názvem *Остромирово евангелие, с приложением греческого текста евангелий и с грамматическими объяснениями*. V historii slavistiky je to první vědecké vydání této písemné památky. Nad evangeliem strávil téměř čtyři roky (srov. Булахов 1976, 65). Ostromirovo evangelium je první dochovaný datovaný staroruský rukopis (1056–1057). Bylo napsáno na přání novgorodského posadníka Ostromira (později při křtu dostal jméno Iosif). Jeden ze čtyř písařů – diakon Grigorij – v dodatku na posledním listě knihy napsal, že na něm pracoval od 21. října 1056 do 12. května 1057. Nadpis na prvním listě *Евангелие софийское апракос* naznačuje, že rukopis byl Ostromirovým příspěvkem pro novgorodský Sofijský chrám. Obsahově jde o čtveřici evangelií, která byla zařazena podle svátků církevního roku. Ostromirovo evangelium je napsáno na 294 pergamenových listech, jedná se o text přeložený z řečtiny do církevní slovanštiny. Pod každým sloupcem církevněslovanského textu je uveden text řeckého originálu. Vostokov velmi důkladně prozkoumal jazyk rukopisu. K textu je připojen oddíl nazvaný *Грамматические правила славянского языка, извлечённые из Остромирова евангелия*. Tato pravidla představují výsledek mnohaletého studia mluvnické stavby rukopisné památky. K evangelnímu textu byl také přiložen rejstřík slov. Slova jsou v něm uvedena ve tvaru, v němž se vyskytují v textu. Každý tvar slova je gramaticky vysvětlen a je srovnáván s odpovídajícím tvarem řeckého slova (tj. slova v originále). Je také upozorněno na chyby, kterých se písař dopustil; ty svědčí o jeho ruském původu. Tištěné Ostromirovo evangelium, které připravil k vydání Vostokov, obsahuje podle pozdějších badatelů celou řadu nepřesností (bylo třeba provést 700 oprav). Přesto je považováno za jedno z nejlepších vydání (srov. Караулов 1997, 309).

Neméně plodná byla činnost Vostokova v oblasti *lexikografie*. Při studiu písemných památek věnoval velkou pozornost jejich lexikogra-

fickému popisu. Aktivně se zúčastnil sestavování slovníku *Словарь церковнославянского и русского языка*. Slovník byl vydán v roce 1847 a obsahuje více než 114 tisíc slov (staroruských, církevněslovanských, ruských). Je považován za jedno z největších lexikografických děl 19. století; je to pokladnice ruského jazyka, která zahrnuje slova od prvních písemných památek až po díla ruských spisovatelů první poloviny 19. století.

V roce 1852 za jeho redakce vyšel další akademický slovník *Опыт областного великорусского словаря* a v roce 1858 doplňky k němu pod názvem *Дополнение*. Byl to jediný slovník, který zachycoval nářeční lexicu ruštiny (srov. Березин 1979, 69–70).

Téměř 40 roků pracoval na slovníku církevní slovanštiny (*Словарь церковнославянского языка I–II*, 1858–1861). Je to jedno z vynikajících děl, v němž je lexikograficky zpracována její slovní zásoba. Vostokov musel podrobně prostudovat 130 rukopisů XI. až XVIII. století. Při určování významu slov převzatých z řečtiny byla tato slova podrobena sémantickému rozboru. Slovník obsahuje 22 tisíc slov. Je v něm mnoho ilustrativních příkladů. U každého příkladu je přesně uvedeno, z které rukopisné památky byl převzat (srov. Смирнова 1981).

Vedle lexikografické činnosti v oblasti staroslověnštiny a církevní slovanštiny se Vostokov také zabýval studiem staroslověnských a církevněslovanských písemných památek po stránce **gramatické**. Výsledkem jeho snažení se stala *Грамматика церковнославянского языка, изложенная по древнейшим оного письменным памятникам*. Kniha vyšla v roce 1863 v Petrohradě, má dvě části: v první se probírá azbuka, hláskosloví a tvarosloví, v dodatku k první části se rozebírají morfologické tvary substantiv a jejich význam, dále vlastní jména a složená slova. Druhá část je věnována skladbě: především se popisují syntaktická spojení slov – shoda a rekce. Jde o poslední knihu vydanou za jeho života. Jeho vrstevníky byla hodnocena jako jedna z nejlepších učebnic církevní slovanštiny, které vyšly v té době (srov. Булахов 1976, 67).

Od počátku 30. let 19. století až do konce života byly v popředí zájmů A. Ch. Vostokova také problémy **ruštiny**. V roce 1831 vyšly dvě gramatiky: *Сокращённая русская грамматика для употребления в низших учебных заведениях* a *Русская грамматика А. Х. Востокова по начертанию его же Сокращённой грамматики полнее изложенная*. První byla vydána šestnáctkrát, druhá dvanáctkrát (naposledy v roce 1874). Ačkoliv v Rusku v této době existovaly učebnice současné ruštiny, obě Vostokovovy gramatiky získaly širokou popularitu. Jejich autor se v nich představil jako vynikající znalec současné ruštiny.

První uvedená gramatika je vlastně stručnou mluvnicí současné ruštiny pro provinční školy. Skládá se z úvodu, v němž se rozebírají obecné otázky gramatického popisu jazyka, a čtyř částí, zahrnujících výklad tvarosloví a částečně skladby, dále pravidla pravopisu a akcentuace. V dodatku ke čtvrté části je připojena nauka o verši (стопосложение).

Druhá gramatika byla zamýšlena jako školní učebnice. Byla pokračováním a prohloubením lomonosovské tradice gramatického studia ruského jazykového systému. Lomonosovův vliv se projevil v zásadách výstavby Vostokovovy gramatiky, v její snaze široce zachytit projevy živého hovorového jazyka a jeho stylistické uplatnění. Skládá se z úvodu a čtyř oddílů. V gramatice popisuje autor svou koncepci slovních druhů (rozdlišuje osm slovních druhů – substantiva, adjektiva, zájmena, slovesa, příslovce, předložky, spojky, citoslovce). Nejobsáhlejší oddíl je věnován slovesům. Na rozdíl od Lomonosovovy gramatiky je zde novým krokem pojednání o slovesném vidu; rozlišuje tři typy vidu: nedokonavý (неоконченный, несовершенный), dokonavý (совершенный), násobený (множественный). Systém časů je pokračováním tradice Lomonosovovy gramatiky: Vostokov rozlišuje osm časů (Lomonosov deset). Je zde zdůrazněna myšlenka provázanosti mezi vztahy časovými a vidovými. Pokud jde o syntax, v centru pozornosti autora je nauka o slovních spojeních (jejich typech). Rozebírá se zde valence sloves, jejich spojení s předložkovými a prostými pády substantiv. Dotčena je zde také otázka větných syntagmat a větné modalit (srov. Булахов 1976, 68).

Nelze opomenout Vostokovo básnické dílo, které vyšlo pod názvem *Опыты лирические и другие мелкие сочинения в стихах* (ч. I–2, 1805–1806) a jeho studium ruského **verše**. S tím souvisí další jeho vynikající dílo *Опыт о русском стихосложении* (1812). Jeho rozšířená varianta vyšla v roce 1817; byla doplněna o studii *Критическое обозрение стопосложных размеров, употребительных в российском стихотворстве*. Práce je věnována studiu ruského lidového verše, založeného na přízvuku (тоническое стихосложение), nikoli na slabice (силлабическое стихосложение). Dá se říci, že kromě literárněvědného problému autor řešil i problém lingvistický, a sice určení zákonitosti přízvuku v básnickém jazyce, vliv přízvuku na výstavbu verše, určení zvláštnosti slovního přízvuku apod.

V současné rusistice jsou stále živé metody historickosrovnávací a popisné jazykovědy, které byly založeny Vostokovem. Například autoři posledního vydání akademické gramatiky ruštiny (*Русская грамматика I–II*. Под ред. Н. Ю. Шведовой. Москва, „Наука“, 1980) mezi své předchůdce řadí i A. Ch. Vostokova (srov. Смирнова 1981).

Všechny objevy, k nimž Vostokov dospěl, byly vysoce ceněny jeho současníky a dá se říci, že mají platnost až do dneška. Mj. ukázal, jaký význam pro historicko-srovnávací jazykovědu má znalost staroslověnštiny. Se jménem Vostokova je spojován **vznik slavistiky jako vědního oboru v Rusku**.

Vznik historickosrovnávací jazykovědy, zájem o národní dějiny, studium starých literárních památek, spory o cestách vývoje spisovného jazyka, ale také probuzení samotných slovanských národů, které v té době prožívaly národní obrození, podnítily v Rusku velký zájem o Slované, o studium slovanských jazyků, slovanského písemnictví, o kulturní a společenský život Slovanů. Mezi ruskými jazykovědci se šířila myšlenka, že studium ruštiny a dějin Ruska těsně souvisí se studiem jazyků a dějin jiných slovanských národů. Tak tomu bylo ve 30.–40. letech 19. století, kdy se ruština stále častěji studovala v kontextu indoevropské jazykovědy.

Pokračovateli tradic lingvistického bádání, v němž byla uplatňována historickosrovnávací metoda započatá v Rusku A. Ch. Vostokovem, byli G. P. Pavskij (1787–1863), M. N. Katkov (1818–1887), I. I. Srezněvskij (1812–1880) a F. I. Buslajev (1818–1897).

Historickosrovnávací metoda napomohla poznání historického vývoje jazyků a jejich genetické příbuznosti. Badatelské výsledky získané uplatněním historickosrovnávací metody se staly základem pro vypracování tzv. genealogické klasifikace jazyků. Tato klasifikace je první klasifikací jazyků vybudovanou na vědeckém základě (srov. Kubík – Formanovskaja 1985, 125).

Literatura

- Černý, J. (1996), *Dějiny lingvistiky*, Olomouc: Votobia
- Kubík, M. – Formanovskaja, N. I. (1985), *Основы языкознания для русистов*, Praha: Státní pedagogické nakladatelství
- Smirnov, S. I. (1978), *Краткий очерк исторического языкознания*, Skriptum, Za redakce J. Moravce, Praha: Státní pedagogické nakladatelství
- Березин, Ф. М. (1976), *Русское языкознание конца IX – начала XX вв.*, Москва: „Высшая школа“
- Березин, Ф. М. (1979), *История русского языкознания*, Москва: „Высшая школа“
- Булахов, М. Г. (1976), Восточнославянские языковеды, *Библиографический словарь*. Том I., Минск: Изд-во БГУ им. Ленина
- Караулов, Ю. Н. (ред.) (1997), *Русский язык, Энциклопедия*, Москва: Научное издательство „Большая Российская энциклопедия“

Смирнова, Г. А. (1981), Александр Христофорович Востоков, *Русский язык за рубежом* 2, 67–71

Филин, Ф. П. (ред.) (1979), Русский язык. *Энциклопедия*. Москва: „Советская энциклопедия”